

DELEATUR

Bánki Éva

REGÉNY ÉS JÖVENDŐMONDÁS

(JÓKAI MÓR: A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE,
AVAGY A JÖVENDŐMONDÓ JÓKAI)

Mért nem vagyunk képesek emlékezni a jövőre?

Hiszen még a Biblia is úgy véli, néhány embernek megadatott a jövőbe látás. A Filippi környékén (Görögországban) csatangoló Pál apostol jártában-keltében össze is találkozik egy „jósló szellem” által megszállott jövőmondó lánykával. És a hisztérikusan sikoltozó kislány igazat szól: „Ezek az emberek a magasságos Isten szolgálói, akik nektek az üdvösségnek útját hirdetik” (ApCsel 16:17.), vagyis tanúságot tesz a korszakváltásról. Ámde Pál, ez a farizeus szellemben iskolázott, komoly tudós csöppet sem tűnik hálásnak, Jézus Krisztus nevében kiűzi belőle a „jósló szellemet”, vagyis az ördögöt.

Miféle ördögöt? – kérdezhetjük. Hát nem keresztény szellemben tesz tanúságot ez a pogány kislány? Ám egy jövőmondónak – vallja a Biblia – akkor sem lehet igaza, ha igaza van. A jövőmondás a halottidézéssel és paráználkodással felérő bűn már az Ószövetség szerint is, már ha nem maga Isten enged a prófétáinak a jövőbe pillantani. Ne feledjük, Pál éppen Filippiben, vagyis Delphoi környékén „csatangol”, ebben a „jövőmondó lánykában” jelképesen magával a Püthiával számol le – vagyis az ókori görögség azon eszményével, hogy a jövő egyes beavatott nők (többnyire serdülő lányok) segítségével könnyen feltárható. A jövőt megtudakolni pedig antik felfogás szerint illő és üdvös, ezért vezet Delphoiba annyi fiatal hérosz, például Oidipusz útja.

A jövőt nem láthatjuk racionális vagy istennek tetsző módon, de akár *láthatnánk*, sugallja a Biblia. Miközben a közönséges tervezés, jövőbe látás, egyáltalán a stratégiai gondolkodás minden keresztény (és nem keresztény) ember sikerének titka. Nem kellene az előrelátáshoz jó sok vagy jósnők –

bár a keresztény misztika is ismer látnokokat (igen, köztük meglehetősen sok apácát). Ám bármennyire függ is a jövőbe látás a tapasztalattól és a logikától, mindig marad benne valami gyanúra okot adó, boszorkányos irracionalitás.

A regényírók és krónikások legtöbbször „lött dolgokról”, azaz a múltban történt eseményekről tesznek tanúságot. De mi a helyzet a sci-fikkel? Mi történik az íróval, ha nem a múltról, hanem a jövőről akar mesélni? A magyar sci-fi prominens alapművében, *A jövő század regényében* van egy többek által értelmezett, emblematikus mozzanat. Az elbeszélő bemutatja egy elfeledett író („Jókai Mór”) romba dőlt budai villáját, a hársfát, melynek kérge még hűségesen őrzi a regény alkotójának belevéselt nevét. Mit jelenthet ez? A szerző Roland Barthes által is megjövendölt „halálát”, vagy inkább azt, hogy a jövőről nem lehet beszélni a hagyományos elbeszélői stratégiák segítségével, az írónak meg kell ölnie, újra kell alkotnia önmagát, ha a ránk váró évszázadokról akar mesélni.

Hiszen a jövőről való beszéd nemcsak mese, elbeszélte történet, hanem egyfajta *látomás* egy olyan író tollából, aki nemcsak „lött dolgok” elmesélője, hanem tisztán látó, vagyis *clairvoyant*. A „látások”, a jóslatok persze más Jókai-művekben is szerepet játszanak, de többnyire csak mint „álmok”, mint *A fehér rózsza* című regényben. Ám *A jövő század regényének* előszava szerint a szerző nemcsak a hitet és a „képzelmet” hívja segítségül, hanem az ismeretet is. Művét nem romantikus utópiákkal, hanem a XVIII. századi államregényekkel rokonítja. Ez is arra vall, hogy racionálisan megvitathatónak tartja elbeszélése végkövetkeztetéseit.

A jövő század regényét csak az I. világháború után lett szokás megvalósult próféciaaként olvasni. Bár semmilyen irodalmi művet, így *A jövő század regényét* sem helyes egy pazar ötletgyárral összekeverni, kétségtelen, hogy sokan a „jóslatok” miatt tartják a regényt nagyszerűnek. Az elemzés során mi a jövőbe látás elvi feltételeire és kudarcaira is igyekszünk kitérni. Miközben persze tudjuk, hogy a művet nemcsak sci-fi-ként vagy próféciaaként, hanem az 1860-as, '70-es évek valóságát bemutató vagy akár a magyar történelem eseményeit újramesélő elbeszélésként, sőt, sajátos Monarchia-regényként is lehet olvasni.

Különös, hogy ez a sok tekintetben tényleg a mi korunkra emlékeztető, az orosz-amerikai szembenállást, a feminizmus és a „tudatipar” diadalát, a mediális fordulatot, a technikai haladás démoni lehetőségeit is (gondoljunk csak a halál „gőzguillotine”-nal való *sokszorosítására*) megjósoló regény tulajdonképpen egyáltalán nem „emlékeztet” az általunk megélt XX. századra.

Épp a múlt század legjellemzőbb és legszörnyűségesebb elemeit hiányolhatjuk belőle, a népirtásokat, a természet kizsigerelését, Magyarország veszteségeit és eljelentéktelenedését. Jókai elbeszélése egyfajta kozmikus katarzissal zárul, a regény végén már-már a holt anyag is megelevenedik. Mintha az „örök béke” eljövételével elkezdődhetne az anyag forradalma, egyfajta új törvények szerint működő evolúció. A Jókai elképzelte „történelem végén” még a halott hold is (melynek túlsó felét ekkor pillantjuk meg) termékennyé válik. És egy üstökösnek köszönhetően két nap ragyog az égen.

Ez a kozmikus katarzis egyetlen mai befogadó tapasztalatainak sem feltethető meg. Jókai grandiózus „látomása” mintha ellentmondana a Biblia félelmének – vagyis, hogy egyesek a „képzelem” vagy bármi más, nem racionális aktus segítségével beleláthatnak a jövőbe.

Engem az anyag újjászületésénél, a káprázatos technikai újításoknál jobban érdekel, hogy miféle társadalmi mozgások határozzák meg a jövőt. Jókai utópiája lényegében beteljesíteni látszik a jézusi ígéretet: *Így lesznek az utolsók első, az első meg utolsók* (Mt, 20, 16), az elnyomottakból és megszomorítottakból, a legendás legkisebb fiúkból lesznek a választottak. Ezt az egész Biblián – tehát nemcsak az Újszövetségen – végigvonuló, az Úr mindenhatóságát igazoló törekvést nem értelmetlen modern politikai elvekkel, a demokrácia radikális kiszélesítésével kapcsolatba hozni. A Jókai-féle sci-fi épp ezt az átértelmezést példázza. Egy kicsi, elnyomott szombatos szektából származó, egy apáról fiúra szálló ezermesterkedő hagyományban nevelkedett, a regény elején még közkatonaként szolgáló, autodidakta tudósból, Tatrangi Dávidból lesz az elbeszélés végén létrejövő „népszövetség” (tehát a „világ”) választott vezetője. A perifériákból induló megújulás gondolata kiterjed a nagypolitikára is. Egy, a hagyományos nagyhatalmakhoz képest jelentéktelen kis ország, Otthon Állam lesz a globalizmus „apostola”, a népek szövetségének előmozdítója.

Úgy tűnik, Jókai az esélyegyenlőség példátlan mértékű kiszélesedését valószínűsítette a XX. században. A regény fő figurái, Dávid, Rozáli, a fekete bőrű Severus mind a hagyományos intézmények „grádicsait” megkerülve lettek *utolsókból első*. Ez talán még a repülőgépeknél, egy részvénytársaság módjára működő államnál is merészebb jóvendülés. Bár talán részben vagy látszólag megvalósult.

No de miféle hérosz lehet alkalmas a világ, az egyre szebbé váló XX. század vezetésére? Tatrangi Dávid, a regény főhőse nemcsak jellemes, nemcsak bölcs, hanem minden porcikájában szép férfi, egészen hasonlatos az „olympi istenmintához”. Ráadásul Dávid nemcsak tudós, hanem „vitéz férfiú” is, aki

egy sajátos légcicsata (légipárbaj?) keretében egymaga is megküzd a gonosz Oroszországot vezető Szasa asszonnyal.

Az öntörvényű Tatrangi Dávid nem az európai felvilágosodás eminense, nem egy alulról jött Wilhelm Meister. Már színre lépése pillanatában heroikus és csalhatatlan. Egy minden tekintetben lenyűgöző, a reneszánsz hős- és tudóseszményét egy személyben megtestesítő, Pico della Mirandolához, Lorenzo Medicihez vagy Leonardo da Vincihez hasonlatos férfiú. Méltóságteljes nyugalma egészen imponáló: a régi uralkodó osztályok tagjaival, így II. Habsburg Árpád uralkodóval is szívélyes viszonyt ápol.

Naiv író Jókai Mór? A bámulatos „képzelemmel” megáldott szerzőnek nyilván elképzelése sincs az elnyomott osztályokból kiemelkedő fiatalok dühéről, ressentiment-érzéseiről, szorongásairól, bosszúvágyáról, ahogy a hatalomban születettek feltékenységéről, irigységéről és rosszindulatáról. Ahogy az eltérő kulturális kódokról sem. Az orosz Szasa az afroamerikai üzletembert, Severust egy görög mitológiai életképpel és Semiramis kertjével bírja árulásra. A nagy „osztálycsere” Jókai Mórnál békésen és mosolyogva, a „győzzön a jobb!” jegyében megy végbe. Ezt a derűs engedékenységet az is lehetővé teszi, hogy a szép új világ Jókainál egységes, de nem végletekig uniformizált, az egyes régiók és nemzetek megőrzik a maguk sajátosságait, Jókai XX. századában még „régimódián” is lehetséges élni, a római pápa például Pozsonyban lel menedékre.

Azt nagyon hamar megtudjuk, mi emeli fel a földről Otthon Állam híres repülőgépeit. De mi mozgatja vajon Otthon Állam alapítóit, ezeket a ragyogóan tehetséges fiatalokat? Ebben a regényben, ahol az emberiség önmagát váltja meg, a gondviselés szerepét a tudomány, a józan ész és a sajátosságosan jókais jóakarata tölti be. A repülés *A jövő század regényében* nemcsak közönséges technikai vívmány, hanem a szárnyaló képzelet és az emberi megistennülés jelképe. Dávid felesége, Rozáli a „szentírás tüzes szekéréhez” hasonlítja férje repülőgépeit. „Üdvezült vagyok”, rebegi, mielőtt első repülőútjára indul. A repülőgépek anyaga, az ichor amolyan „túlvilági anyag”, „istenvér”, melynek birtoklása már önmagában metafizikai kiválasztottságot sejtet.

Ez a technika diadalát ünneplő regény a zárlatában többször is visszautal a Bibliára, különösképpen a Jelenések könyvére. Tatrangi Dávid kiválasztottságát, nemzetformáló küldetését sem pusztán nemes jelleme és fölényes intelligenciája magyarázza. Az emberiség önmegváltásának bemutatása során Jókainak szüksége van a kiválasztottságtudat archaikus mintáira is, többek között a szombatos, „zsidózó” szála (mely többek szerint meg is ihlette a zsidó államalapításért síkra szálló, kisiskolásként Jókaiért rajongó Herzl Tivadart).

A haladás eposza tehát csak a szakrális emlékezet romjain képzelhető el. A *megistenülő* emberiség gondolata feltételezi Isten mint valamiféle jel, idea vagy kulturális kód létezését. Enélkül elgondolhatatlan lenne bármiféle haladás.

Ez a remek regény (és megghiúsult prófécia) olyan, az emberi megismeréssel kapcsolatos kérdéseket is felvet, melyeket megjelenése idején még képtelenség lett volna felvetni. Egy ennyi *tapasztalattal, képzelemmel* és mi-egyéb-vel megáldott író, mint Jókai Mór, miért nem láthatja a jövő *egészét*? Hát tényleg csak országutak szélén sikítózó, tanulatlan tinilányokba költözhet bele az a bizonyos *jósló szellem*? Jókai annyi mindent előre lát, de éppen a „mindent”, a XX. századi történések irányát nem képes kitapintani.

Ha lecsupasztjuk *A jövő század regényének* cselekményét, azt látjuk, hogy egy kivételes technikai innováció egy kivételesen tehetséges ember kezében képes nemcsak a történelem menetét megváltoztatni, hanem valamiképp az emberi lényegét is forradalmasítani. Gép és ember kapcsolatának bemutatása a regény nagy újdonsága. Most egy gondolatkísérlet erejéig fogadjuk el, hogy kivételesen tehetséges emberek voltak azok, akik megalkották az első nyomdagépet, karavellát, gőzgépet, atombombát, és hogy ezek a találmányok komolyan befolyásolták a nyugati történelmet.

De vajon a történelemben élő emberek hajlamait, ösztöneit is átformálták ezek az instrumentumok? Egy repülőgép vagy maga a repülés élménye – ahogy azt Jókai hitte – képes lehetne *üdvözíteni*, vagyis a szó átvitt értelmében is *felemelni* az emberi lelket? Létezik-e ilyen *csodagép* bárhol? Gondoljunk csak korunk nagy vívmányára/mítoszára, az internetre! Mi, emberek tényleg szabadabbak, öntudatosabbak és demokratikusabbak lettünk tőle?

Az emberi agy az univerzum legbonyolultabb „gépezete”. Erről a szuperszámítógépről tudunk a legkevesebbet, miközben feltételezzük, hogy erre egyszerűbb gépek, és nem más emberek, vagyis két lábon járó, eleven szuperszámítógépek vannak döntő hatással.

A történelemben élők amúgy tényleg változnak. Egy középkori lovag vagy Platón akármelyik tanítványa nyilván egészen másként emlékezett, álmodott, gondolt önmagára, mint egy mai húszéves. De pontosan mitől is változtunk meg ennyire? Tényleg a gépek vagy a politika miatt? Miközben azt sem tudjuk, hogy pontosan milyen hatásokra vagy benyomásokra vagyunk különösen fogékonyak. Hogy miért gondolkodunk hol racionálisan, hol irracionálisan, és hogy mi módon tudnánk az irracionális gondolkodást

racionalisan értelmezni. Sok egyéb mellett arra sincs válaszunk, hogy hogyan lehetséges még mindig a költészet.

Amíg ezeket (vagyis önmagunkat) nem értjük világosan, a jövőt is nehezen látjuk át.

Miközben a *jövőbe látás* az egyik legnagyobb, talán az ókori görögöktől megörökölt kísértésünk. Ha ennek nem akarunk ellenállni – és ugyan mért akarnánk –, új és új utakat kell keresnünk. Ehhez *A jövő század regényét* – grandiózus érdemeivel és grandiózus tévedéseivel – útjelzőnek is tekinthetjük.